

*Козубенко Леонід
(Переяслав-Хмельницький)*

ПОСТАТЬ ГРИГОРІЯ СКВОРОДИ В ПОЕЗІЯХ

І. ДРАЧА, Б. ОЛІЙНИКА ТА Л. КОСТЕНКО

Розвідка присвячена аналізу художньо-тематичного погляду на постать Г.Сквороди як символу непокореного народу в творах поетів-шістдесятників.

Ключові слова: образ Г.Сквороди, духовна цінність нації, праця, моральність, образи бджоли, часу, шляху.

Стаття посвячена аналізу художественно-тематического взгляда на Г.Сквороду как на символ непобедимого народа в произведениях поэтов-шестидесятников.

Ключевые слова: образ Г.Сквороды, духовная ценность нации, работа, нравственность, образы пчелы, времени, дороги.

The article is devoted to the analysis of art-themed outlook on G.Skovoroda personage as the symbol of unconquered people in the works of poets of the sixties.

Key words: personage of G.Skovoroda, spiritual value of the nation, labour, morality, images of the bee, time, road.

У сімдесятих роках ХХ століття – періоді духовно-інтелектуальної стагнації суспільства – образ Сквороди набуває особливого значення як «символ непокореної духовної міці народу», що виступає протилежністю морально-етичній деградації суспільства [5, с.35]. Мислитель стає близьким, життєво необхідним у цю добу ще й завдяки гуманістичній спрямованості його ідей, бо в літературі у цей час у центрі уваги стоїть людина: «Людинознавство – нерв кожного літературного твору. Людина в поезії висвітлюється в морально-психологічних аспектах, актуальних саме для цього часу» [3, с.12].

Актуалізація образу Сквороди відбувалася в загальному контексті звернення поетів до культурних надбань українського народу, що було характерною рисою вітчизняної літератури кінця ХХ ст., на яку звертали увагу дослідники. Так, М.Славинський зазначав: «Пам'ять...Це слово в поезії вісімдесятих – серед найсвятіших слів, які знає людство». На порозі нового тисячоліття виникла нагальна потреба збагнути, освоїти скарби культури нашого народу – «прамову сонця, вітру, струмка», сягнути найглибшого свого коріння, зберегти все «духовно вартісне, спроможне працювати на сьогодні й майбуття» [6, с.119]. У поемах, циклах, окремих віршах діють реальні історичні особи, осмислюються достеменні події, факти, подробиці. Дійсно, мистецтво, а особливо поезію цього періоду не можна уявити без постійних звертань до історії культури, без її нового, глибинного, сучасного прочитання. З одного боку, це було свідченням життєвості того, що створили попередні покоління, а з іншого – умовою плідного розвитку тогочасної художньої думки. Українська лірика потребувала освоєння духовних скарбів свого народу для поглиблення філософського виміру творів, примноження їх образного арсеналу.

У сімдесяті роки ХХ століття з'явилося чимало поезій, позначених новим, нетрадиційним підходом до освоєння образу Сквороди. Так, вдалим експериментом проникання в духовний світ філософа, спробою подивитися на доквілля його очима став поетичний цикл І.Драча. Це вже не яскрава ілюстрація, не оцінюючий сторонній погляд і не спроба тлумачення спадщини мислителя. У поезіях циклу зникає межа між душею, розумом, думками й почуттями Григорія Сквороди й автора, вони зливаються у неподільне ціле, відчувають один і той самий біль. Ці твори дійсно вистраждані, виболені автором, а тому вражаюче особистісні, незважаючи на те, що дві поезії є прямими переспівами пісень

Сковороди («Сердечна печера Григорія Варсави Сковороди» – пісня 8, «Час» – пісня 23). «Поетичний роздум відбувається на рівні «універсальних морально-етичних категорій, перевтілення в мислителя здійснюється за рахунок відтворення ймовірно притаманного йому способу мислення, темпу і логіки, розсудливої емоційності» [5, с.57].

Болючі питання, котрі підіймає автор, актуальні для будь-якого часу, а тому заклик очистити свою душу може бути звернений як до сучасників Сковороди, так і до людей ХХ століття:

Душі своєї володіння
Ти переглянь безжальним оком –
Яке покільчилось насіння?
Погані трави рви жорстоко... [1, с.228].

Це алегорична проповідь, в якій І.Драч виклав концептуальні моменти етичного вчення Сковороди – відмова від матеріального багатства, засудження гордощів, поверховості в навчанні. Духовна чистота проголошується тут заперукою щастя:

...прекрасні квіти
Пести, охороняй, юначе,
І в квітах будеш ти сивіти,
Сам будеш квіткою неначе [1, с.228].

Поетичний експеримент доводить: слово Сковороди витримує випробування часом, його ідеї перегукуються з думками далеких нащадків. І ця світоглядна близькість І.Драча й Г.Сковороди зумовлює непідробну щирість, особистісність поезії «Молитва сліз Григорія Варсави Сковороди». Твір пройнятий невимовним болем, він звучить пристрасним зверненням до вищої сили, проханням людини, яка усвідомлює неможливість очищення всього світу силою своєї душі: «Сліз мені он як бракує» і у своєму розчаруванні шукає втіхи:

Дай мені вод цих у душу,
Хай я цю муку розрушу,
Тугу розтрошу –
Сліз в тебе прошу,
Втіш мене, отче! [1, с.228].

У вірші «Час» звучить заклик діяти, не гаяти жодної хвилини. Кожна прожита мить є важливою в житті людини, кожна особистість є цінною для суспільства – ця думка проходить крізь увесь твір. Не можна пробачити навіть однієї прожитої марно хвилини, жодної долі, що не залишила по собі сліду, а значить:

Любий друже, мить наспіла,
Байдики облиш ураз
І сю ж мить берись до діла:
Плине час, і зрине час! [1, с.230].

Останнім акордом циклу є вірш «Сердечна печера Григорія Варсави Сковороди» – надрична молитва, крик душі, в якому утверджується «самовартісність особистості, її безцінна неповторність» [5, с.58].

Смертельні рани душу мені гнули,
Пекельні біди зашморг затягнули,
Тьма страхом дихала, о лютий люде!
О врем'я люте! [1, с.229].

І не сутєво, яке саме це «врем'я люте» – ХVІІІ чи ХХ століття, бо завжди кожна людина несе до смерті свій «тяжкий хрест», молячи про допомогу:

Так на Голгофу я спішу в заклятті,
Де лікар мій і два між нього таті,
Де Іоанн рида при цій годині
При хрестовині.
Господоньку, моя відродо в горі!
Сприйми слова ці, струєні та хворі,
Дажь зцілення – я ж твого слова пастир,
Не дай пропасти!.. [1, с.229].

На прикладі Сковородіани І.Драча можна говорити про художньо-філософське освоєння образу, розширення ідейно-естетичних обріїв поезії, що виступило запереченням

літературі, «украї засміченій примітивними світоглядними гаслами і вульгарно-соціологічними формулами смислу життя» [5, с.59].

У 1976 році Б.Олійник створив цикл поезій «Сковорода і світ», що був присвячений 250-тій річниці від дня народження митця. Твори були написані зі свідомою метою зобразити Сковороду як особистість світового рівня, видатного представника великої культури, що й зумовило урочисте й піднесене звучання віршів. Образ філософа побудований на контрастах, зіставленні дріб'язкового й величного, матеріального й духовного, так, уже в першому творі циклу, психологічний портрет Сковороди вимальовується як протилежність розбещеній суспільній верхівці:

Уже пороги вкрила сивина:
Пішли універсали на підметки.
Уже гоноровита старшина
Клейноди обміняла на маєтки.
...І тепло так і ситно.
От ще тільки,
Аби не той... у чорнім, як шуліка,
Що наступа на рідні мозолі,
Що не дає похрамувати всмак
І на похмілля виспатися в барлозі.
То в глупу ніч сколошкає собак,
То костуром загрима на порозі:
Гей ви, погрязли в смальці і гульбі,
Ну, раз би чесно глянули на себе:
Як недостойні праведного неба,
Хоч землю не паскудьте по собі!.. [4, с.36].

Автор наголошує на моральній вищості Сковороди, що виступає уособленням совісті народу, тим мірилом, за яким «вивірятимуть путь нащадки». У шести віршах циклу простежуються окремі події життя філософа: прощання з рідним селом («Вихід»), навчання в Києво-Могилянській академії («Дія»), подорож до Італії («Рим»). Характерним для цих творів є контрастність образів, поєднання несумісного: «В шкапових чоботях ішов чудний міся», змалювання поряд матеріального, побутового:

Варили борщ і затірку Чорнухи.
На сонці вигрівалися коти.
Собаки ледь підводили хвости,
Ліниво позираючи на мухи.
а також високого, величного:
Розсунувши плечем малі Чорнухи,
В будуччину ішов Сковорода [4, с.37].

Кожна поезія завершується морально-філософським узагальненням, в якому утверджується велич вже не однієї людини, а всього українського народу, бо:

Його мочання – золота криниця.
Я – тільки посланець його коша.
Він ще запросить вас, безсмертні, до світлиці,
О, ви ще визнаєте, яка в нього душа! [4, с.40].

Створюючи образ мислителя, автор використав доволі традиційні деталі для його змалювання: «з небагатими саквами припалий пилом дивний пілігрим», «здійме бриль крислатий», «сяє... пшеничний бриль докруг його чола. І золотіє на старій свитині... бджола». Це, а також свідоме піднесення Сковороди до рівня символу, зумовлює канонізацію образу, перетворення його на нерухомих пам'ятник, що втрачає життєвість, кам'яніє. Хоча це зроблено із благородною метою, в цьому піднесенні важко не відчувати «придиху декларативності, яка шириться в літературі [19]70-х років» [5, с.63]. Але це не зменшує ідейно-естетичну вартість віршів, їхній національно-патріотичний пафос, виразність образу, емоційну наснаженість.

На противагу меморіальним образам, духу пишномовництва, які вже були приречені, у кінці 1970-х – на початку 1980-х років у літературі сформувалися абсолютно протилежні

погляди на освоєння історичних образів та культурних надбань минувшини взагалі. Яскравим прикладом цих нових тенденцій є твір Л.Костенко «Ой ні, ще рано думати про все», де провідним мотивом є «несмертєльність людського духу, явленого в різних формах, але передовсім – у творчості» [5, с.63]. Образ Сквороди є наскрізним у вірші, реалізуючись у двох вимірах, у двох протилежних площинах – духовній і матеріальній. Перший – це той дух неспокою, що змушує людину, поета шукати й творити голос власної душі, який вимагає відповіді:

Минає день, минає день, минає день!
А де ж мій сад божественних пісень? [2, с.9].

А ще існує той «меморіальний» образ Сквороди, якого, завдяки численним прославлянням і піднесенням, усе ж таки спіймав світ: «Прикипіли ноги до постаменту, хліб у торбі закам'янів. – Біда, – каже Григорій Савич. – Він мене таки спіймав, цей світ...». Л.Костенко відмовляється від усталеного, канонізованого образу, для неї важливішим є живе духовне спілкування з митцем. І не має значення те, що між ними пролягли століття, бо цей естетично-філософський діалог є надчасовим. Вона звільнює мислителя від постаменту, щоб іти разом із ним:

Ніхто не сміє зупинити нас
...Тим часом ми проходимо крізь час.
Він твердо ставить кам'яну стопу.
Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу,
Крізь дощ і сніг, дебати і дебюти.
Ми є тому, що нас не може бути [2, с.10].

Останні рядки – сміливий виклик стереотипності, хрестоматійній трафаретності. Діалог з філософом, в який вступає автор, – не «мовно стилістичний, а надрядковий, змістовний, зі значенням, яке несе в собі сам образ» [5, с.65]. Образ Сквороди не принижується, не редукується, але позбавляється штучної нерухомості, стає доступним для духовного діалогу.

Отже, вірші І.Драча, Б.Олійника, Л.Костенко, в яких висвітлюється постать Григорія Сквороди, відзначаються глибокою психологічною проникливістю. Значним досягненням поетичної Сквородіани є підняття художнього осмислення образу до рівня надтекстуального діалогу, поряд із традиційними історико-біографічним й художньо-філософським шляхами його освоєння. Очевидним є й те, що загальні літературні тенденції зумовлюють напрями осмислення культурних надбань минулого, втілення конкретного історичного образу.

Список використаних джерел

1. Драч І. Ф. Вибрані твори: В 2 т. / І. Ф. Драч – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1. – С. 228–230.
2. Костенко Л. Сад нетанучих скульптур / Л. Костенко. – К. : Радянський письменник, 1987. – 207 с.
3. Моренець В. П. Робота сумління (Про людинознавчу функцію сучасної української поезії) / В. П. Моренець // Радянське літературознавство. – 1986. – № 5. – С. 10–20.
4. Олійник Б. І. Вибрані твори в 2 т. / Б. І. Олійник. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 2. – С. 35–41.
5. Пінчук Т. С. Григорій Скворода і наш час / Т. С. Пінчук. – Луганськ : Осирис, 1996. – 76 с.
6. Славинський М. Освідчення в любові (Поезія останніх років: тенденції, проблеми, перспективи) / М. Славинський // Література і сучасність: Літературно-критичні статті. – К. : Рад. письменник, 1987. – Вип.20. – С. 15–24.

Стаття надійшла до редакції 11 лютого 2011 року